

BULGARİSTAN BAHAR KUTLAMALARINDA TÜRK - BULGAR KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

Nazmiye HASANOVA

Volga(İtil) Bulgarları batıya VII. Yüzyıl sonlarında göç ederek bugünkü Kuzeydoğu Bulgaristan topraklarında yeni devletlerini ilan etmiş, kendilerinden sayıca çok daha büyük bir topluluk olan Slavlarla birleşerek onların dillerini benimsemiş, daha sonraları da Hristiyanlık'ı kabul etmişlerdir.

Osmanlıların henüz Balkanlar'a ayak basmalarından önce, VII – X. asırlarda kuzeyden bu topraklara Kuman, Peçenek, Oğuz(Uz)lar gibi Türk boyları da akın etmiş, yerleşmişlerdir. Böylece burada Slav dili konuşan Bulgarlar ve Türk dili konuşan Türk boyları bulunmuştur.

XIV. asrın sonlarında Osmanlı buralara yerleşmiştir. Beş asırlık Osmanlı döneminde Osmanlı'nın uyguladığı hoşgörü politikası sonucunda topluluklar kendi yaşamında etnik özelliklerini koruyabilmiş, dil ve törelerini rahatça uygulayabilmişlerdir. İletişim ihtiyacı nedeniyle Türkçe yaygınlaşmış ve tüm topluluklar tarafından benimsenmiştir. Böyle koşullar içerisinde yaşam süren Bulgarlar, tüm kültür alanında Türk kültüründen etkilenmişlerdir. Bunu Fransız Georges Castellan, 14 –18 yüzyıllar arasında yerli Balkan halkları dil ve dinlerini değiştirmeden türk usulü yaşadıklarını, kadınların çarşaf giydiklerini, kocalarının da sarık sarıp nargile içtiklerini anlatmaktadır (Artun 2006).

Günümüzde hiç bir halkın kültür değerleri yalnız kendi malı olarak kalmamıştır. Toplumlar değişirken devirler de değişmektedir. Bu da kültüre aksetmektedir.

Halk kültürü, halkla birlikte durmadan değişen ve oluşan bir dinamizm içindedir. Örneğin, Türk halk kültürü göçlerle Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar bir coğrafyaya taşınmıştır. Oradaki halk kültürleriyle tanışıp iç içe yaşamıştır (Artun 2000: 152).

Tarihî süreç içerisinde geleneksel Bulgaristan törelerinde, inanışlarında, masallar ve atasözlerinde, Türk - Bulgar kültür etkileşimleri olmuştur. Birçok alanda bu etkileşimler kanıtlanmış, gün ışığına çıkartılmışlardır.

Bulgar töreler sistemi genel olarak aile hayatıyla ilgili töreler ve takvimle ilgili töreler olarak iki ana bölümde incelenir.

Çok eskilere dayanan halk takviminde gelenek ve töreler sisteminde Hint – Avrupa mitolojisinin özellikleri görülmektedir. Halk takvimine göre yıl iki mevsime ayrılır: yaz ve kış. Mevsimlik kutlamalar doğayla ilgilidir. Doğanın ölümü – kış mevsimiyle, dirışı ise yaz mevsimiyle ifade edilir(Dyakov 2002).

Kutlamalar, bir toplumun kültür müessesinin en konservatif ve değişmeyen bir yanındır. Bu yönüyle kutlamalar geleneksel bir biçim kazanırlar(Dyakov 2002)

Bahar kutlamaları genelde doğanın uyanışı, dağ, çayır ve ovaların yeşilliğe bürünmesiyle ilgilidir. Bulgar gelenek ve töreler sistemi daha XX. asrın başlarında birçok araştırmacılar tarafından kaleme alınmaya başlatılmıştır (Arnaudiv 1969, Georgieva 1970, Teodorov 1972, Koleva 1981 v. s.).

Tarihte Volga(İtil) Bulgarı Balkanlar'a yerleştiklerinden sonra Hristiyanlık'ı kabullerinde yeni bir kültürle karşılaşmış, eski din ve inançlarından kalma gelenek ve ayinleri yeni dinlerine sokmuşlardır.

Bu özellikler bazı Bulgar Bahar kutlamalarında görülmektedir. Bunlardan baharın müjdecisi “**Trifon Zarezan**” ‘**Bağcılar Günü**’ denilen kutlama şubat ayının 14’de bağ budamakla yapılır. Resmi takvim günü olarak erkekler tarafından kutlanır. Eski Yunanlılardan, Dionisios İlahî şerefine kutlamalarla ilgili olduğu açıklanmaktadır.

Şubatın sonları, martın ilk haftasında kutlanan “Kukerovden”, ‘kukerler günü’nde maskeli genç erkekler grubu köy ve şehirlerde geleneksel yılbaşı kutlamaları düzenlemekte, ev ev dolaşarak bereket ve bolluk dilemekle ilgilidir. Aslında, bu Cemal ve Sayacılar ritüelidir. Bulgaristan Türkleri ağustos ve ekim aylarında kutlarlar.

1 Mart kutlaması “Baba Marta” ‘Marta Nine’ bahar mevsiminin başlangıcı olarak bilinen kutlamadır. Bu gün ailenin en yaşlı annesi daha önceki günden kıvradıp özel bu günle ilgili hazırlamış olduğu “*martenitsa /martenička*”, ‘*kızımızı beyaz ipler’i* bütün aile fertlerinin bilek veya boyun ve göğüslerine takar, yıl boyunca sağlıklı, dinç ve mutlu olmalarını diler. Bu kızımızı beyaz iplerden ev hayvanlarından keçi olak, koyun kuzu ve sığırların boyun veya boynuzlarına da bağlar. Kıvratılmış beyaz kızımızı yün veya pamuk ipliklerden birer beyaz ve birer kırmızı püskülleri el yapımı rozetleri o gün, büyükler küçüklere takarlar. Herkeslerin yaka veya bileklerini süsleyen rozetler tipik Bulgar geleneği olarak iyilik ve güzellik mesajıdır.

Nisanın sonunda evlilik çağındaki kızlar tarafından kutlanan sağlık ve bereketle ilgili olan geleneksel bahar kutlamaları arasında “**Lazar Yortusu**”(Hz. **Lazar Günü**) ve “**Vrıbnitsa**”, ‘**söğütlü**’; “**Tsvetnitsa**”- ‘**çiçekli**’; “**Tsvetna nedelya**” ‘**çiçekli pazar yortusu**’ en neşeli, en şairane biçimde yapılan bir kız töresidir. Ancak son 50 yıldan beri birçok uygulamalar unutulmaktadır.

Bulgaristan’da mevsimlik kutlamalar Bulgar, Türk, Çingene(Rom), Ermeni ve diğer azınlıklar tarafından kutlanmaktadır. Asırlarca aynı coğrafyada beraberliklerinden dolayı birçok töre ve gelenekler arasında benzerlikler görülmüş, bütün kültür alanında olduğu gibi burada da etkileşim kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Bulgaristan Türklerinin bahar kutlamaları tüm Türk dünyası kutlamalarının özelliklerini taşımaktadır.

6 Mayıs günü geleneksel **Bahar kutlamalarının en büyüğü, en görkemlisi olanı** Bulgarlar için **Gergövden / Aziz Georgi Yortusu**/, Türkler için Nevruz ve Hıdırellez bayramları ne ise diğer etnik topluluklar için bu kutlama aynı önemi taşır. Bu günde uygulanan pratiklerin çoğu iki halkta da görülür. Totaliter dönemde uygulanması kaldırılmış olsa da bir çok yerlerde kutlanmıştır, ancak Çobanlar Günü olarak tanınmıştır. 1992 yılından beri ulusal bayram olarak ilân edilmiştir. Bulgarlar, Hristiyanlık’ı kabul ettikten sonra eski bahar ritüellerine dini mahiyet vermişlerdir. Bu yortuda sağlık, bereket ve gelecekle ilgili gelenekler uygulanır.

Biz burada Türk Hıdırellezi ve Hristiyanların Gergövden paraleliğini ele alarak birçok ortak noktalara değinecek, inanç, zaman, yer ve eyence bakımından inceleyeceğiz.

Her iki halk da bu bayramı inanca bağlı olarak kutlarlar. Türklerde Hızır inançı baharın gelmesi merasimi ile ilgili bir inançtır. İnanışa göre, her yıl Hıdırellez günü Hızır ile İlyas Peygamber bir araya gelmekte. Bu birleşmenin anısına birçok makamlar yapılmakta ve bu makamlar ziyaret edilmekte, adaklar adanmakta, törenler düzenlenmektedir (Ocak 1990).

Halk inançlarında özellikle Hızır, bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip olan semavi bir kurtarıcıdır.

Bulgaristan Türkleri arasında yaygın olan “Kul sıkılmayınca Hızır yetişmez”, “Hızır gibi yetişti”, “Ya Hızır, ya selamet” gibi benzeri deyimler hep halk inancının ifadesidir(Mehmet 2001).

Hristiyanlar, Aziz Georgi’yi çiftçilerin ve ev hayvanlarının koruyucusu olarak kabul ederler. Bundan dolayı bu gün kutsal bir gündür, Aziz Georgiye kurbanlar kesilir, dua edilir.

Zaman açısından bu kutlama aynı tarihte yapılmaktadır. Diğer uygulamalar da neredeyse hep aynıdır.

Bayram hazırlığı önceki günlerde başlayıp temizlikler yapılır. Bütün ev halkı sağlıklı olmaları için çeşitli pratikler uygular. Bunlar halk inanışlarına bağlı olup herşeyden önce doğaya, bitkilere, sulara ve hayvanara yöneliktir.

Hıdırellezin arife günü Şumnu yöresinde Türk kızları kırlara çıkıp 40 çeşit kokulu ot ve çiçekler, çoğunlukla kekik toplarlar. Kalaylı bir su kabı alıp yedi çeşmeden su getirirler ve sabah bu suda otlar kaynatılır ve aile efradı yıkanır. Şifalı suyun her birine sağlık, dinçlik ve güzellik vereceğine inanılır. (Mehmet 2001). Yortunun arife günü Bulgar kızları da kırlara çıkıp şifalı ve kokulu otlar ve çiçekler toplar, bu çiçeklerden üç çelenk örülür: biri ritüel sağmada ilk sağılacak koyuna, biri kurban kesilecek erkek kuzuya ve üçüncüsü de süt bakırına. Akşamüstü temiz elbiselerle bahar çiçekleriyle süslenmiş su bakırını alıp suya giderler. Bazı yerlerde yedi çeşme, bazı yerde dereden hiç konuşmamacasına su doldurup eve dönerler. Bu suya “sessiz” su derler ve içine kokulu otları koyarlar. Sabah o suyu çoğaltıp aile fertleri yıkanır.

Yine arife günü aksamüstü evlilik çağındaki kızlar baht açmak için ev ev gezerler, bir kalaylı bakıra veya çömleğe nişan olarak yüzük, küpe atarlar. Bu kab su ile doldurulup yediveren gül ağacının dibinde bırakılır. İnanışa göre o gece Hızır Aleyhiselam uğrayacak ve herkesin niyetinin karşılığını verecektir. Hıdırellez sabahı kızlar erkenden bir evde toplanır ve yaşlı bir kadın maniler okurken kızlardan biri çömlekten birer birer nişanları çıkarır. Söylenen mani çıkarılan nişanın sahibine baht olur.

Bulgar kızlar da baht açarlar. Bu ”Tsvetnitsa”da, yani ‘çiçek günü’nde uygulanır, ama yer yer bu yortuda da geçerlidir. Onlar da arife günü toplamış oldukları kır çiçeklerinden küçük demet yapıp bu demete bir yüzük veya başka bir nişan takarlar ve özel hazırlanmış büyük bir bakıra bunları dizerler, gece gül dibinde bırakırlar. Bazı yerlerde gül dibinde gömerler. Sabah yeniden bir araya toplanır ve nişanları çıkarmak için küçük bir fakir kızcağızı seçerler yüzünü örterler, bakırın üstünü kızmızı veya beyaz kumaşla örterler. Yanlarında yaşlı kadınlar bilmece türünden dizeler söylerler: “Köyden çıkıyor, sürüsünü çağırıyor”(çobana evlenecek);”At üstünde gidiyor, ticaret yapıyor”; “Minder üstünde altın para sayıyor” gibi.

Hıdırellez gecesi Hızır’ın yeryüzünde gezindiği ve dokunduğu yerlere bereket saçacağına dair olan halk inancı sonucu birtakım geleneklerin sergilenmesine vesile teşkil etmektedir. Yiyecek ve içecek kapları ile zahire anbarlarının kapakları açık bırakılır. Cüzdan ve para keselerinin ağızları kapatılmaz. Türk kadını bu gece hamur yağrur. Dilediği şey ne ise onun basit maketini ekmeğin üstüne yapar, ekmeği böylece süslemiş olur(Çay 1997).

Hristiyanlar da yortu ekmeğini akşamdan yağrurlar. Bunu bir ritüel olarak yaparlar. Ekmek teknesi güzelce kazınıp temizlenir, hamuru temiz giyimli genç kız veya gelin hanım karar, yeni beze sarılır, hamur karılan artık su bir meyva ağacının dibine veya gül köküne dökülür. Ritüel ekmekler sabah pişirilir, üstüne sağlık ve bereketle ilgili büyüsel süslemeler yapılır.

Hıdırellezin arifesinde akşamüstü Türkler kayın dalları veya ısırgan otu toplayıp bunları saçak üstüne veya kapılara asarlar. Saçağa evde her kişi için birer dal bırakılır ve sabah erken hangi dal canlı ise o kişi yıl boyunca sağlıklı ve yıl onun için uğurlu olacağına inanılır(Mehmet 2001).

O sabah bütün sular, çiğ ve bitkilerin şifalı olduğu inancına göre sabah güneş doğmadan Bulgar gençler, hatta yaşlı kadınlar kırlara, bayırlara gidip yeşil söğüt, kayın dalları kırıp veya ısırgan toplayıp evlerin kapı, avlu ve sayalarına bunları dikerler. Sabah kırdaki sağlık ve güzellikle ilgili bazı pratikler uygulanır. Yeşil çimen üstünde yuvarlanmak, arpa tarlasında yuvarlanmak kızların saçı ve ömrü uzun olur diye inanılır. Türkler, Hıdırellez suyu ile evin, kap-kacak eşyanın yıkanması, bitkilerdeki çiğın şifalı olması inancı insan sağlığı ile bağlıdır. Rodoplar’da Hıdırellez günü Türkler Çörtlen Çeşme denilen çeşmeleri seçer, sabah erken saatlerde buralara gelir yüz ve ellerini yıkarlar ve:”Ağrı acı burda kalsın!”, “Yel sel bizden gitsin!” gibi deyimlerle dua eder, dileklerde bulunurlar(Mihaylova 1996).

Bu kutlama daima yeşillikle, doğayla, suyla ilgilidir. Çok eski zamanlardan bugüne dek Türkler eski inançlarıyla ilgili havayı, suyu, toprağı, bitkileri ve ateşi kutsal saymıştır. Bunun için bu günde kutlamalar genellikle yeşillik, ağaçlık alanlarda, su kenarlarında, bir türbe ya da yataının yanında yapılmaktadır. Şumnu halkı Hıdırellezi

Köşkler Tekkesi'nde kutlar, kurbanlar keser, salıncaklar kurar bütün gün eylenirlermiş. Bugün Tekke o yerde yoktur.

Gelenek olarak Gagauzlar, Hıdırellezde kurban keserler ve koyun, kuzu eti fakirlere dağıtırlar(Kuruoğlu 1996). Bulgarlar, Gergövden'de ilk kuzuyu Aziz Georgi'ye kurban keser. Kurban kırdan kesilir, kanından çocukların alınlarına sürülür. Kurbanlar çevirme pişirilir. Halk toplu olarak akrabalık bağına göre ya bir ibadet yerine yakın, ya kilise avlusunda, ya da sayalara yakın bir yerde sofraya kurar. Bu kutsal günde sofradaki kurban etleri, töresel ekmekler, koyun peyniri gibi yiyecekleri içlerinden en yaşlı adam veya rahip tütüser. Kurban etinden ve tüm yemeklerden bir kısmı herkese dağıtılır, mezarlara götürmek için, ölmüşlerin ruhu için de ayrılır.Yemekten sonra kadınlar mezarları ziyaret ederler. Sofradaki yemeklerden mezarlara da bırakırlar.

Kutlamanın eylenceleri de bol olur. Her iki halkta da benzer eylencelere rastlanır.

Anne babalar sorfa hazırlığını yaparken genç kızlar ve delikanlılar artık en yüksek ağaca salınacağı kurup eylenceye başlarlar. Kızlar türküler söyler, dekikanlılar nişanlılarını ve sevdiği kıza söz atıp şakalaşırlar. Kendi aralarında yarışmalar düzenlerler. Bulgarlar, sağlıklarıyla ilgili kendilerini tartarlar, çocukların boyu ve ağırlıkları tartılır, gelecek yıldakiyle kıyaslamak için.

Çiftçiler bu gün hayvanların ve mahsulün bereketi için bir çok pratikler uygularlar. Türk çiftçisi sabah güneş doğmadan kıra çıkar, söğüt dalları kırar ve her bitki ocağına birer dal dikip “söğüt gibi yüksek olsun!” diye dua eder. Rodoplar'da ekin tarlasının başına bir kemik kakarlar ve “ Kemik gibi sağlam olsun!” diye dua ederler.”Maşallah, maşallah nazarı kara taş!”derler. Bulgar çiftçiler de tarlaları gezer, tarlalara ve sayalara yeşil dal dikerler, sütlerin su gibi bol olsun, diye koyun sütünü dereye döker, koyun sürüsünün üzerine süt serper, koyun sürüsü için özel pişirilmiş çörekten kırıp verirler.

Türkler, Nevruz'da olduğu gibi bu günde sağlıklı olmakla ilgili büyük ateşler yakar ve üstünden atlarlar.

Anlatmak istediğimiz Hıdırellez'le Gergövden yortusundaki uygulamaların yerine göre çok ilginç değişiklik göstermeleri halkın isteklerine ve hayal gücünün yarattığı inançlara bağlıdır. Buraya kadar değindiğimiz gelenekler günümüzde daha fazla yazıda kalmış birer kültür incileridir.

Bulgar geleneksel kutlamalarının menşei daima bilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Bulgaristan'ın coğrafi konumu ve tarihi göz önünde bulundurularak bugünkü halk kültürü ürünlerine değer biçilmiştir. XIX. Yy. sonlarından XX. yy. ortalarına kadar Bulgar halk takvimiyle ilgili gelenek ve görenekler kaleme alınmaya devam etmiştir. 70'li yıllarda bilim adamları Gergövden yortusunun menşeiyle ilgili açıklamaları 1. Eski Roma hayvancılık kültürüyle ilgili olarak, 2. Bu topraklardaki Slavlardan önce yaşamış olan kavimlerin (Traklar) kutlamalarıyla ilgili olarak, 3. Frigya Ana Tanrıçası Kybele'le ilgili olarak, 4. Trakların bereketi simgeleyen Kitoto tanrıçasıyla ilgili olarak ve 5. Dionisios kültürüyle ilgili olarak yapmışlardır.

Son yıllarda Balkanlar'da olduğu gibi, Avrupa ve tüm dünyada önemli siyasal ve ekonomik gelişmeler ve küreselleşme süreci kültür alanını büyük derecede etkilemektedir. Toplumlar arası ilişkiler, kültürler arası ilişkileri gündeme getirmekte. Toplumlar, birbirlerinin kültür değerlerini tanımakla ancak yakınlaşabilirler, dost olabilirler. Bu yönde Bulgaristan'da birçok tarihî deliller ve değerler yeniden gözden geçirilip değerlendirilmekte. Örneğin, Türk – Bulgar ilişkileri. Bundan 17 yıl önce, sosyalist rejimi Bulgaristan tarihinin en kötü sayfaları olarak Osmanlı Dönemi'ni gösterir, tarih kitaplarında körpe beyinlerde Türklere karşı kin ve nefret uyandırır. Son yıllarda bu sayfalar yeniden değerlendirildi. Ve görüldü ki; Osmanlı, merhametli ve hoşgörülü. Ve bunu kendileri de tanıdı:”Genel olarak, Türk idaresi (Osmanlı) işgal ettiği toprakların halklarının iç işlerine (özel hayat) karışmama prensibini uygulamıştır”(Radev 2006) diyor ve “esaret”, “işgalci” gibi sözcükler artık kitaplardan kaldırılmıştır.

Yine son yıllarda bazı bilim adamları gerçekleri başka açıdan görmektedirler. Örneğin, Ortaçağ Bulgar Tarihi uzmanı Dimitar Ovçarov, Bulgar kültürünün özellikleri hakkında şunları açıklamaktadır: “Ortaçağ Bulgar Tarihinde bir çekirdek vardır, bu da Proto-Bulgar kültürüdür. Bütün Ortaçağ Bulgar kültürünü erdemli kılan bu unsurdur. Çok defa demişimdir, bizler bir Slav milletiyiz, ve Ruslar’la Lehler’den biraz farklıyız. Çünkü, bizim kültürümüzde bir Proto-Bulgar damarı vardır. Bu bizi diğerlerinden farklı kılar. Bundan dolayı bizim kültürümüz daha gürbüz, daha zengindir. Coğrafyamız da önemlidir. Balkanlara yerleşerek Bizanslar’dan ve Slavlar’dan bir şeyler almışız, Proto-Bulgarlar bir şeyler getirmişler ve bileşim olmuş...”

...göçebe hayatı sürdüren Proto-Bulgarların yurdu Orta Asya’dır. Orada Çin, Hint ve İran kültürüyle temasta bulunur, geçtikleri yerlerden kültür kaparlar. Buralara zengin bir kültürle gelirler....

...Birçok kişilerin küçümsediği Proto-Bulgarların *Gök Tanrı(Tangra)* dini, çok iyi düzenliymiş, fakat Hristiyanlık onu yok etmiş. Bu, herkeze bilinmesi lazım...

...Türkler, suyu, havayı, yeri kutsal bilirler, en çok *Gök Tanrı’yı(Tangra’yı)* kutsarlarmış. Türkler (biz de onlara dahiliz), mağaraları da kutsarlarmış, çünkü atalarının ruhları buralarda yaşadıklarına inanırlarmış...

...Daha bir asır önce, M. Arnaudov, Bulgar halk kültüründe Proto-Bulgar ve Türk unsurlarının var olduğunu ve bunların antik unsurlarla birleştiğini açıklamıştır(Ovçarov 2002).”

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Türk halk kültürü yüzyıllar boyunca Balkan kültürünü besleyen en önemli kaynak olarak burada, Balkanlar’da Türk kimliğinin oluşmasını saplayan en önemli alt yapı kurumu olmakla beraber diğer Balkan halklarının da halk kültürünü etkilemiş, renklendirmiş ve bir Türklük özelliği vermiştir(Artun 2006).

Bulgar halkının Türklerle ilişkisi tarihseldir. Bulgar halk kültüründe üç genel kültürün etkileşimleri sezilmektedir. Bu kutlamalar yerel Balkan kültürü, Orta Asya Türk kültürü ve Osmanlı Türk kültürünü yuğrup birleştirmiştir.

Bugün Mevsimlik Kutlamalar medya alanında yaşatılır, ancak ulusal kutlamalarda gelenekler bir yere kadar tutunabilmekte, fakat 1 Mart tebriklemeleri, martenitsa sunmaları coşkulu bir biçim almaktadır.

Diğer taraftan bu resmi günlerin kutlamalarında birçok kültür etkinlikleri ve yarışmalar düzenlenir. Okullar, okuma evleri ve kültür derneklerinde geleneklerle ilgili araştırmalar yapılır. Sahne gösterilerinde geleneklerimiz yeniden canlandırılır.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, T. *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1999, s. 339.
Arnaudov, M., *Studii virhu bulgarskite obredi I legendi*, Sofya, 1972, s. 33, 74.
Artun, Erman. *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları*, Tekirdağ, 1998, s. 163.
Artun, Erman. *Adana Halk Kültürü Araştırmaları*, Adana, 2000, s. 257.
Çay, A. M., *Hıdırellez “Kültür - Bahar Bayramı”*, Ankara, 1997, s. 25.
Hasanova, N., *Türk Seyirlik Oyunları -II.Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 2001, s. 81.
Mihaylova, M. *Etnografski proučvaniya na İztoçnite Rodopi*, Kırçali 1996, s. 246.
Ovçarov, D., “Çerno more” gazetesi, Varna, Tarih 13. 07. 2002, Sayı 1366.
Çay, A.M. *Hıdırellez “Kültür – Bahar Bayramı”*, Ankara 1997, s.25.
Mehmet, F. *Yirminci Yüzyılın Ortalarında Şumnu’da Hıdırellez Kutlamaları*, Bulgaristan Türk Folkloru, Ankara 2001, s.62.